

ПОКУТСЬКИЙ КОСТЮМ У ПРАЦЯХ ЕТНОГРАФІВ ТА ДОСЛІДНИКІВ

Нагорняк Х.М., аспірант

Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника,

Інститут Мистецтв

Анотація. В даній статті проаналізовані праці науковців, які займались дослідженням народного костюма на території Покуття. Розглядається література і джерела із середини ХІХ ст. і до теперішнього часу. Також подано перелік музеїв, де на сьогоднішній день знаходяться найбільші колекції фрагментів покутського народного костюма.

Ключові слова: Покуття, покутський костюм, етнографи, дослідники, музеї.

Аннотация. **Нагорняк Х.М. Покутский костюм в работах этнографов и исследователей.**

В данной статье проанализированы работы ученых, которые занимались исследованием народного костюма на территории Покутья. Рассматривается литература и источники с середины ХІХ века и до наших дней. Также подан перечень музеев, где на сегодняшний день находятся большие коллекции частей покутского народного костюма.

Ключевые слова: Покутье, покутский костюм, этнографы, исследователи, музеи.

Annotation. **Nagornyak N.M. Pokutsky a suit in works of ethnographers and researchers.**

The article deals with the analysis of scientist's works who are engaged in research of folk costume on the territory of Pokuttia. Literature and sources from the middle of the 19-th century

up to the present days are analyzed. Also, in the article is given the list of museums in which one can find the biggest collections of folk costume elements.

Key words: Pokuttia, pokuttsky costume, ethnographers, researchers, museums.

Постановка проблеми: У науковій літературі, починаючи з XIX ст. по сьогоднішній день, поняття регіону Покуття визначалось досить по-різному. Межі Покуття або розширювались й охоплювали значну частину гуцульської, бойківської та інших територій, або навпаки – звужувались до невеличкої території декількох сіл у межиріччі Черемоша і Прута. Це звичайно не могло не вплинути і на розбіжності у трактуванні деяких елементів покутського вбрання. В даному аспекті розглядаються вагомні дослідження покутського костюма вітчизняних та зарубіжних науковців, етнографів та фольклористів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний і цінний матеріал щодо даної теми знаходимо у працях дослідників кінця XIX – серед. XX ст.: О. Кольберга [14], Я. Головацького [4], Ф.Вовка [15], К.Матейко [9] і звичайно у дослідницьких роботах сучасних етнографів Т.Ніколаєвої [12], М.Білан[1], Г.Стельмачук [1], М.Паньківа[13] та ін..

Метою запропонованої статті є дослідити історію вивчення даної проблеми, подати хронологію досліджень походжень назви Покуття, етнографічні межі, а звідси і особливості покутського народного костюма.

Виклад основного матеріалу. Покуття – давня назва одного з історико-географічних районів України. Уперше ця назва зустрічається ще у писаних пам'ятках XIV ст.[13,100]. На карті України Гійома Боплана з 1650 р. ця територію позначено як частину України, яку народ називає "Покуттям" [там же]. Навколо походження назви існує багато загадок і різних припущень. Однак більшість дослідників схиляються до думки, що найбільш вірогідне походження від слова "кут". Так іменувалися землі в кутах, утворюваних крутими згинами рік, (у даному разі Дністра, Прута і Черемоша з їх притоками). [6, 22; 13, 102;17]

Це територія південно-східної частини теперішньої Івано-Франківської області. З півночі її межа проходить по Дністру, на північному заході вона доходить до річок Бистриця і Бистриця Солотвинська, на південному заході межує з етнографічною Гуцульщиною, на південному сході – з Буковиною.[10, 21].

На сьогоднішній день склалось так, що етнографічна зона Покуття вивчена досить слабо. Серед етнографічних досліджень можна відзначити лише монографію "Покуття" польського дослідника Оскара Кольберга, яка вийшла ще у 80-х роках XIX ст. Інший фольклорно-етнографічний матеріал з'являється досить рідко і розрізнено в окремих журналах та збірниках. Відзначимо й те, що ряд дослідників в минулому не виділяли Покуття, як окремо етнографічну зону. Однак, насправді тут добре збереглись місцеві особливості в культурі, побуті, звичаях, народній архітектурі, мові тощо, які і відрізняють жителів цього етнографічного регіону від їх сусідів: гуцулів, бойків, подолян, буковинців [13, 103].

Як відзначає відома дослідниця історії українського костюма Т.О. Ніколаєва початок ґрунтовного наукового дослідження українського традиційного костюма збігається із зниканням архаїчних рис в усіх галузях традиційної культури. До середини XIX ст. увага дослідників була в основному зосереджена на духовній

культури українців, і тільки в другій половині століття помітно зростає інтерес до матеріальної культури народу, в тому числі до одягу. [11,7]

Велику спадщину з питань історії костюма залишили наші попередники: вчені-історики, етнографи, археологи, антропологи, художники, фольклористи. Деякі відомості та дослідження збереглися у стародавніх рідкісних виданнях, у архівах та фондах у вигляді рукописів або живописних та графічних робіт. Значні матеріальні цінності зберігаються у музейних колекціях та фото архівах. У наш час ці відомості поповнюються за рахунок постійних етнографічних експедицій по збиранню матеріалів у різних куточках України. І, звичайно, найбільшу цінність становлять вироби виготовлені народними майстрами.

Певну цінність для дослідників цієї проблеми становлять праці мистецтвознавчого профілю (окремі монографії або розділи загальних робіт), в яких розглядаються такі галузі народної художньої творчості, як ткацтво, вибійка, вишивка тощо, простежуються способи і техніка їх виконання, локальні риси орнаментальних мотивів, колористичних рішень.

Традиційний народний одяг покутян частково ставав предметом дослідження деяких етнографів та мистецтвознавців: В.В. Богданова [2], (монографії В.Шухевича [19], І.Карпинця [6], О.Л.Кульчицької [8], М.Паньківа [13]) та ін. Певну інформацію знаходимо у працях, присвячених народним строям: мистецтвознавчий доробок М.Білан, Г.Горинь, К.Матейко, Т.Ніколаєва, Г.Стельмашук та ін. Проте особливості народного строю покутян не були до цього часу об'єктом спеціального дослідження, що посилює наукову актуальність.

Опис українського народного одягу бачимо у ряді етнографічних праць середини XIX – початку XX ст. Так, з подорожей по Галицькій та Угорській землі, які були описані в листах до приятеля Л., що опублікував у 1839 р. Я.Головацький, дізнаємось про літній тип одягу жінок: "... жінки в околиці Покуття переважно не носять спідниць, а два ткани в пружки темні вовняні фартушки. Ці «катрани», приперезані спереду і ззаду, не творять ніяких закрутів і виглядають дуже просто; дівчата носять у косах червоні вовняні заплітки з позолоченим барвінком, що виглядає скромно, але мальовничо; однак найкраща прикраса їх одягу крайка – червона вовняна, якою підперізують так, що ззаду звисають довгі кінці. Там іде селянин з косяю на рамені в солом'янім капелюсі та тільки довгій по кістки сорочці, підперезаній ремінцем. Не знаю, чи де можна знайти легший одяг, а тут сам клімат того вимагає, бо влітку, під час жнив, тут велика спека." [4, 61]

Новий етап системного етнографічного дослідження традиційного одягу українців в усіх його локальних різновидах відкривають праці П.Чубинського [18], В. Богданова [2]. У них частково описується одяг західного регіону України. Розглядається народний одяг як важливе історичне джерело, що відбиває етнічну історію народу, його етнокультурні зв'язки.

Значну наукову цінність, з уваги на багатий фактичний матеріал, має фундаментальна праця відомого польського етнографа і фольклориста О.Кольберга – "Покуття", яка вийшла польською мовою наприкінці XIX ст. Ми скористаємось українським перекладом цього видання, здійсненого Т.Буженко [14]. Характеристику комплексів різних типів одягу населення низинної

і підгірської частини Покуття Кольберг подає детально, а також деяких суміжних територій, які допомагають у визначенні локальної особливості одягу Покуття. Важливу роль у цьому також відіграли художньо – промислові виставки (1880, 1912 рр.), що відбулись у Коломиї при активному сприянні автора, який був призначений їхнім організатором і патронатом. Він укладав каталог і брав участь у збиранні та систематизації експонатів.

Як стверджує польський етнограф: “Одяг мешканців нижнього і підгірського Покуття, незважаючи на незначну відмінність у деталях, загалом подібний. В основному це підкреслюється покроєм сіраків обох статей і переміток у молодиць. Такий одяг шиють з матерії власного виробництва – домотканої. Сировиною служить вовна з власних овець, льон, коноплі. Використовують також куповану бавовну – заполоч.”

Загалом у цій праці описано одяг таких населених пунктів Покуття: ***Чортовець і околиці Обертина, Ясенів – Пільний, Серафинці (Городенківський повіт); околиця Коломиї: Воскресінці, Шепарівці, Люча), Мишин; Печеніжчина, Снятина та ін.***

Значний внесок у розвиток етнографічної науки в цілому та у вивченні українського традиційного костюма зокрема зробив дослідник кінця ХІХ – початку ХХ ст. Ф.Вовк. Він узагальнив все, що було зроблено попередниками, та зібравши величезний новий матеріал, почав вивчати одяг українців у широкому порівнянні з одягом інших народів та іншими явищами культури. Дослідник аналізує окремі форми українського традиційного вбрання в їхньому історичному розвитку, виділяючи при цьому його головні класифікаційні ознаки. На основі цих ознак він створив свою певну психологію, яка стала базою дальших пошуків і теоретичних розробок.

У своїй праці: “Студії з української етнографії та антропології” [15] Ф.Вовк вважає, що багато назв української одягу запозичені у східних і західних сусідів України. Дальше подає перелік назв одягу, ось деякі з них: сорочка, штани, гачі, жилетка, жупан, кунтуш, сардак, корсетка, юпка, лейбик, сап’янці, каптур, капелюх, шапка, бриль та ін. Більше того, описуючи той чи інший елемент одягу Ф.Вовк намагається простежити етимологію назв.

Велику цінність становлять етнографічні матеріали зібрані дослідницею ІІ половини ХХ ст., Катериною Матейко безпосередньо в експедиціях в 1960 – 1970 рр. Ці матеріали дали можливість встановити принципи територіального розміщення комплексів одягу та їх локальні відміни в різних історико-етнографічних районах.[9]

Вагомий внесок у дослідження українського костюма становлять праці Т.Ніколаєвої, особливо одна із останніх її робіт: «Український костюм. Надія на Ренесанс», де детально описано кожний елемент, який становить цілісний ансамбль костюма. Щодо покутського регіону, то вона зазначає: “... Велику роль тут відігравала вишивка, поширеними були тканиня та аплікація. Колорит – монохромний, двоколірний і поліхромний – з перевагою чорного та червоного кольорів.

В регіоні переважала вишивка низинкою, побутовали також хрестик та інші види. Орнаментальні мотиви – переважно геометричного характеру: ромби, трикутники, ламані криві, похилі хрести та ін...”[12, 283]

Дослідниця відзначає, що надзвичайно мальовничо прикрашався суконний і хутряний одяг, з використанням різноманітних способів оздоблення: вишивки, шнуркування, аплікація шкірою і сукном.

Історія дослідження українського народного костюма збагатилась в останній час фундаментальними працями львівських мистецтвознавців М.Білан і Г. Стельмашук. У творчому доробку професора Г.Стельмашук ціла низка монографій, навчальних посібників, розділів у колективних наукових виданнях НАН України, присвячених саме народній ноші українців. У своїй праці: “Український стрій” М.Білан і Г.Стельмашук на обширному фактологічному і джерельному матеріалі розглянули комплекси строїв усіх етнографічних регіонів України. Певна увага тут приділена і покутському костюму: “Традиційний стрій Покуття до наших днів доніс зримі риси єдності з давньоукраїнським убранням Київської Русі до монгольського періоду. Розвиток строю у пізніші часи йшов тими ж шляхами, що і в усій Україні. Для пошиття одягу, як і в інших регіонах, використовували тканини домашнього виробництва: лляне та конопляне полотно, бите сукно на верхній одяг. Головні убори (перемітки, хустки), поясне вбрання (обгортки, запаски), пояси ткали окремо, прикрашаючи складним вишуканим орнаментом.” [1, 272].

Однією із цінних праць, у якій проаналізовано багатий фактичний матеріал що стосується художньої особливості тканин, вишивки, шкіряних виробів на Покутті є дисертаційна робота Б.В.Бойчука: “Народне декоративне мистецтво Покуття ХІХ – ХХ ст.” У цій роботі автор поділив покутський одяг на чотири локальних комплекси: “... На південному заході – надвірнянсько-коломиїський, відзначається ощадливістю засобів виразності. Стрункі дівочій постаті надає поступове звуження плечового поясного одягу додолу... На південному сході – снитинсько-заболотівський комплекс одягу ХІХ ст. має романтичний характер: багато різноманітних прикрас та традиційне поєднання білого з насиченим червоним кольором.... На сході – городенківсько-обертинський комплекс одягу відзначається фактурними засобами виразності. Сорочки вишивали на рукавах червоною ниткою, темно-червоні опинки переткані чорними смужками... Рясування застосовувалось на компонентах чоловічого та жіночого одягу. На півночі – тисменицько-нижнівський комплекс одягу багатий на колорит і прикраси. Помітна тенденція до поліхромних поєднань як окремих компонентів одягу, так і його частин” [3].

Багато етнографічного матеріалу про Покуття зібрав та описав у своїх працях доцент Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаніка Михайло Паньків. У статті “Покуття” він відзначає, що здавна тут “з одягу, а особливо з вишивок, можна було впізнати з якого села чоловік” [13,103]. Дослідник відзначає, що й сьогодні тільки в Городенківському районі можна виділити десять груп сіл, одяг яких відрізняється кроєм, оздобленням, узорами на обгортках (гобортках), крайках, поясах.

“В жіночому одязі основними елементами є довгі багато вишиті сорочки, ввовняні опинки (гобортки), широкі і вузькі пояси (носили одночасно), велика кількість прикрас. У чоловіків переважають білі домоткані сорочки і штани. Верхній одяг чоловіків і жінок – кептарі, приталені кожухи, сардаки” [5, 24].

Певний внесок у дослідження історії, етнографії, звичаїв і традицій Покуття в цілому і покутської ноші зокрема, вносить краєзнавець Володимир Никифору, який видає і редагує з 90-х років минулого століття літературознавчий і мистецький альманах “Ямгорів”, де публікуються статті краєзнавчого характеру, описується експедиційний матеріал. Зібраний ентузіастами у цьому регіоні. [10]

Надзвичайно цінною є колекція акварелей львівського художника кінця XVIII – початку XX ст. Ю.Глоговського, яка налічує понад 1700 акварелей і рисунків пером. Малюнки являють собою зарисовки костюмів та етнографічно-побутових сцен із життя населення різних національностей: українців, поляків, білорусів, євреїв тощо.

Переважно більшість акварелей Ю.Глоговський паспортизував, вказуючи назву населеного пункту, де він їх малював. Це дозволило упорядникам книги Д.П. Крвавич, Г.Г. Стельмашук класифікувати і характеризувати одяг відповідно до територіально-географічних зон та історико-географічних регіонів.

Найбільше акварелей з натури зроблено на території, яка за сучасним адміністративно-територіальним поділом відповідає Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській областям. Досить повно представлений одяг населення Львова та його околиць. [16]

Одним із важливих джерел у вивченні традиційного одягу західних областей України є альбом документованих малюнків костюма виконаний О.Л. Кульчицькою. [8]

Завдяки етнографічним дослідженням художники Т.В.Косміна та З.О.Васіна створили комплекс листівок українського вбрання. До нього ввійшло 18 авторських реконструкцій комплексів, які представляють також і **Прикарпаття: *Городенківське та Коломийське Покуття***, а саме весільне вбрання. Відомості про одяг уточнювались дослідниками під час щорічних етнографічних експедицій, велась копітка робота з місцевими знавцями народного побуту, фольклористами, майстрами народної творчості. Документальний матеріал дозволив авторам створити узагальнюючу серію етнографічних реконструкцій весільного вбрання, яка є однією із перших спроб в історії вивчення українського обрядового одягу.[7]

Та все ж, якщо підходити практично, основним джерелом вивчення традиційного одягу XIX – початку XX ст. були й залишаються його колекції, що зберігаються в етнографічних, історичних, мистецтвознавчих, краєзнавчих, народних музеях. Особливо великі колекції одягу та фотоархіви знаходяться у Державному музеї етнографії у Санкт-Петербурзі та в Музеї етнографії та художнього промислу у Львові. Їх суттєво доповнюють фонди Національного музею історії України та Музею українського декоративно – прикладного мистецтва в Києві, а також Переяслав-Хмельницького, Дніпропетровського, Чернігівського, Сумського і Черкаського краєзнавчих музеїв, де за нашими даними експонуються окремі елементи одягу з покутського регіону різних періодів.

Велику кількість експонатів покутських комплексів, а також його складових знаходимо у фондах Коломийського музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й.Кобрянського, де найбільш повно представлені колекції обрядових костюмів, жіночі та чоловічі сорочки, забори на перемітках, прикрашені

вишивкою. Нею оздоблювали сердаки, кептарі, кожухи. Окремі різновиди покутського вбрання зберігаються у фондах Івано-Франківського художнього та Краєзнавчого музеїв, а також у приватних колекціях народних майстрів.

Висновки: Хоча на сьогоднішній день світ заповнили новітні технології, незважаючи на це знаходиться багато небайдужих людей, які стараються відтворити, зберегти і донести цю неповторну красу українського народного костюму, який є неповторним художнім явищем декоративно-ужиткового мистецтва, великою спадщиною, красу якого доносять до нас народні майстри, які скрупульозно відтворюють у своїх роботах стародавню техніку вишивання.

У даній статті ми намагались подати хронологію дослідження покутського народного костюма, показати центри, в яких зберігаються колекції старовинних зразків, однак сучасна історія цього культурного феномену ще потребує детальнішого висвітлення, яке і буде об'єктом наших майбутніх студій.

Література:

1. Білан М.С., Стельмашук Г.Г. Український стрій. Львів, «Фенікс», 2000
2. Богданов В.В. Из истории женского южновеликорусского костюма. – Этнографическое обозрение. – М., 1914. – №1, 2.
3. Бойчук Б.В. Народне декоративне мистецтво Покуття XIX – XX століття (Історія. Типологія. Художні особливості). – Івано-Франківськ, 2000.
4. Головацький Я. Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі, описана в листах до приятеля у Л. // Жовтень. – 1976. – №6
5. Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект. Монографія / В.В.Грещук, В.І. Кононенко, М.П.Лесюк, М.І.Паньків та ін. – Київ – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2006. – 315 с.
6. Карпинец И. Кептари украинского населения Карпат. В кн.: Карпатский сборник. – М., 1976
7. Косміна Т.В., Васіна З.О. Українське весільне вбрання. Етнографічні реконструкції. – Мистецтво, 1989.
8. Кульчицька О.Л. Народний одяг західних областей УРСР. – К., 1959.
9. Матейко К. Український народний одяг. – К., 1977.
10. Никифорок В. Покуття // Ямгорів. Літературно-краєзнавчий і мистецький альманах. – Ямгорів, 1997.
11. Ніколаєва Т. Історія українського костюма. - К.: Либідь, 1996.
12. Ніколаєва Т.О. Український костюм. Надія на ренесанс. - К.: Дніпро, 2005. – 320 с.: ілюст.
13. Паньків М. Покуття // Жовтень. - 1987. - №2
14. Покуття. Етнографічний опис. Здійснив Оскар Кольберг, том I. – Краків, 1882. – переклад з польської Тетяни Буженко.
15. Професор Хведір Вовк. Студії з української етнографії та антропології. – Київ, «Мистецтво», 1995.
16. Український народний одяг XVII – початку XIX ст. в акварелях Ю.Глоговського. Автори та упорядники Д.П.Крвавич, Г.Г.Стельмашук. – К.: Наукова думка, 1988.
17. Українське народознавство. Навчальний посібник. За заг. ред. доктора історичних наук С.П.Павлюка. – К.: Знання, 2004.
18. Чубинський П.П. Малорусы Юга Западного края // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снабженной Русским географическим обществом юго-западного отдела: Материалы и исследования, собранные д. чл. Чубинским П.П. – СПб., 1872. – Выш.2. – Т.7.
19. Шухевич В. Гуцульщина, т.1, ч.1. – Львів, 1899

Надійшла до редакції 4.12.2008